

MEVLÂNÂ'DA EYLEM BOYUTUYLA İNSAN

DOÇ. DR. İBRAHİM EMİROĞLU
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ / TÜRKİYE

Türkler, C.7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

Biz bu makâlemizde insanın eylem boyutunu, eylem güzelliğinin önemi, insanın eylem özgülüğü, söz ve eylem uygunluğu, ahlâkî olgunluk, iyi olma, iyi davranma ve iyi geçinmenin yolları alt başlıkları altında, Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî'nin (1207-1273) eserlerine dayalı olarak, incelemeye çalışacağız. Önce, buradaki "eylem" sözcüğüyle, "amel etme"yi ve güzellikleri "yaşama"yı kastettiğimizi belirtmek isteriz.

İnsanın duygu, düşünce ve eylem (amel) olmak üzere üç temel yönü vardır. Onun bilgi ve inanç boyutu da bunlar içinde değerlendirilir. İnsanın diğer iki boyutu dışta tutularak, neden eylem boyutunun incelenmeye alındığı sorusu akla gelebilir. Birincisi, insanı bu üç boyutuyla ele almak bir makale boyutunu oldukça aşar. İkincisi ise, insan davranışları onun duygu ve düşüncelerinin ifadesidir. Haliyle insan, kendisini davranışlarıyla ortaya koyar ve bunlarla tartılır. Ziya Paşa'nın "Âinesi iş-tir kişinin, lafa bakılmaz" sözü bu gerçeğe işaret etmektedir.

İyi bir eğitimci ve ahlâkçı, aynı zamanda da samimi bir dindar olan Mevlânâ'da amelini, yaşantının yani eylemin rolü asla inkâr edilemez. O, Moğol istilasının Anadolu'yu sardığı bir dönemde, XIII. Asrın insanına ve tüm insanlara sabırlı olma, hoşgörülü davranma, dünya hırsına kapılmama, kısacası inançlarını yitirmeden, değerlerine bağlı olarak yaşama gereğini işlemiştir.

Bu kısa girişten sonra, insanın eylem yönünün önemini işlemeye geçebiliriz.

1. EYLEM GÜZELLİĞİNİN ÖNEMİ

Birçok sûfi, ahlâkçı ve filozof gibi Mevlânâ da, insan önce kendisini tanıması,¹ sonra da eylemlerini kontrol etmesi üzerinde durur. İnsan, söz ve davranışlarıyla tanındığı için, eylem güzelliği ayrı bir önem arz etmektedir. Bu konuda Mevlânâ şöyle demektedir.

İş ve söz, için tanıklarındır. Bu ikisine bak da için nasıldır anla.

Sırrın, onun içine giremiyorsa hastanın sidigine bak. İşte söz, hastaların sidigine benzer, beden doktoruna bu bir delildir.²

Tanrı elçisi, "Elinden geldiği kadar işlerini iyileştir, iyi amelde bulun" buyurmuştur. O doğru demiştir. Bu yol için amelden daha vefalı bir arkadaş, bir yoldaş yoktur.

Amelin iyiye sana ebediyen dost olur, kötüye mezarında yılan kesilir.³

İnanmış adam ona derler ki her hususta kâfir bile onun imanına haser etsin, özensin.⁴

Bilirsin ki istek pazarı hilelerle düzenlerle dopdolu; ey ulu er, aklını başına al da sersemleşme, yaramaz işlere düşme.⁵

Av köpeği gibi (görevini bil) avını avla, şarabını elde et...⁶

Aklını başına al da sus, sus da iyi tohum ekmeye bak; çünkü ebedî cennet, doğru işlerden meydana gelmiştir.⁷

İnsan, çift yönlü bir varlıktır. O, iyiye ve güzel olana da açıktır, kötüye de açıktır. Onun Rahman yönü de vardır, çamur yönü de. Rahman ve rahmet yönü, onun tanrısal bir öz taşımasındandır;⁸ çamur yönü ise onun topraktan yaratıldığının ve nefis yönünün tezâhürüdür.⁹

"Hiç şüphe yok ki Âdem oğlu, aşağı-nın aşağısı bir bedenden, yücenin yücesi bir candan meydana gelmiştir. Yüce Hak, en üstün kudretiyle bu iki zıddı birleştirmiştir... Onun bedenini kara balçıktan; canı, Allah'ın kendi ruhunun nefhasından... O can ışığı, o ruh mumu, balçık bedene din ışığı verir. Balçıkta yaratılış, bilgisiz oluş âleminden, ağır davranış huyundan çeker çıkarır onu. Çünkü, aklı şehvetinden üstün olan, meleklerden yücedir; şehveti aklıdan üstün olan, hayvanlardan aşağıdır."¹⁰

Mevlana Celaleddin Rumi

Nerelisin dedim, beni alaya aldı da dedi ki: A benim canım, yarımız Türkistan'dan, yarımız Fergane'den, yarımız sudan, topraktan; yarımız candan, gönülden; yarımız deniz kıyısı; yarımız baştan başa inci.¹¹

Bedenin bu dünyadandır, gönlün o dünyadan; bedeninin dostu hevâ-heves, gönlünün dostuysa Tanrı.¹²

Ulvî yönüyle insan, ilâhî emaneti yüklenen, değerleri taşıyan, yeryüzünde hayır ve fazilet mücadelesi veren bir halifedir. Süflî veya toprak yönüyle ise insan, bir melek değildir; o, günahlara ve *batalara açık* bir varlıktır. İnsanda bu iki yön mücadele halindedir.¹³ İnsan için önemli olan, kendisini ve zaafılarını tanıyıp, nefsin ayartmalarına kanmadan, kötüyü ve yanlışla düşmemesidir. Bunu başarıp iyi insan olabilmesi için hangi nedenlerden dolayı yanlışlığını ve kötülüğe kaydığını bilmesi gerekmektedir. İnsanın, görünüşle gerçeği ayıramaması, gerçek nedenlere inememesi, taklit ve taassup, iyi insanları örnek ve önder alamaması, cehalet, zan, gaflet, önyargılar, acelecilik, tedbirsizlik, tahammülsüzlük, hiddet, şehvet, hayal ve vehim, haset, kibir gibi hususlar onu yanlışlara sevkeder ve güzel eylemlerde bulunmaktan alıkor. Bunlara ekleyeceğimiz nefse uyma ve mânevî körlük de, bir mutasavvıf olarak Mevlânâ'nın üzerinde ağırlıkla durduğu nedenlerdendir. Zira nefis kişiyi yanlış, hileye ve aldanışa sevk eder. Benlik, kibir, gurur, hırs, tamah, şehvet, hep nefsin âferleridir. Mevlânâ, zulmânî nefsin, nurânî ve iyi bir hakikat arayıcısı olan akla galebe çalarak kişiyi yanlış/günaha düşürmemesi için sıkça uyarıda bulunur. Yine o, nefsin doyumsuz isteklerine boyun eğerek, dünyaya hırs-la yönelip, manevî alanda bir varlık göstermeyenleri insaflı olmaya çağırır.¹⁴

İnsanın, güzel eylemlerde bulunabilmesi için, kendisini yanlış davranışlardan koruyacak önlemler alması gerekmektedir. Bu önlemlerden bazıları, bilgili olmak, aklı iyi kullanmak, iyi arama ve araştırmada bulunmak, iradeyi sağlamlaştırmaktır. Güzel eylemlerde bulunmada sağlam bir irade sahibi olmak kaçınılmazdır. Sağlam bir iradeye sahip olmada başvurulacak en uygun ve etkili yol ise benlikten kurtulma, özelleştiride bulunma, sabırlı olma, ilkeli davranma ve en önemlisi de nefisle mücadele etme olacaktır.

Fakat insanın güzel eylemlerde bulunabilmesi için burada sıraladığımız önlemleri alabilmesi, bunlar içerisinden özellikle iradeyi sağlamlaştırabilmesi için hür olması gerekmektedir. Bundan dolayı burada, eylem özgürlüğü üzerinde kısaca durmamız gerekecektir.

2. İNSANIN EYLEM ÖZGÜRLÜĞÜ

XIII. asır, İslâm dünyasının Moğol istilasıyla yıkıldığı, talan edildiği bir devirdir. Mevlânâ bu devirde

boş durmaz. İnsanlara irade, sebat ve mücadele gücü aşılamak ve Anadolu'ya mânevî huzur sağlamak için küllî irade-cüz'î irade ilişkisini bir hayli işler. Onun iki tip insanı şiddetle eleştirdiğini görürüz.

1. Cebrî (determinist, fatalist)

2. Yüce Yaratıcıyı görmeyip, sadece sebeplere bağlanan materyalist ve katı akılcı insan.

Her şeyi yaratan Allah, insana irade ve seçme gücü (ihtiyar) vermiştir.¹⁵ İman da küfür de seçme ile olur. Kaderci insan, cüz'î iradeyi reddeder. Halbuki irade olmasaydı dinde emir, nehiy ceza olmazdı; Allah'ın, iradesiz insanı cezalandırması onun için zulüm olurdu, oysa "Allah, kuluna zerre kadar zulüm etmez."¹⁶ Allah insana akıl ve ilim vermiştir. Bununla insan seçme hürriyetine sahiptir. Eğer insanda seçme gücü (ihtiyar) olmasaydı yaptığımız kötü işlerden dolayı utanmamız ve kendimizi ayıplamamız ya da karşımızdakini eleştirmemiz anlamsız olurdu. Yine insanın seçme gücü ve özgürlüğü olmasaydı eğitim ve terbiye faaliyetine girişmemiz beyhûde uğraş olurdu. Zira her türlü terbiye faaliyeti, iradenin hür olduğu inancına dayanır. Allah'ın peygamberler göndermesi, bizi mükellef kılması, yaptıklarımızdan dolayı iyi ve kötü olan bir hayatın bizi beklediğini söylemesi, yukarıda da belirttiğimiz gibi, seçme gücüne sahip olduğumuz esasına göre olmaktadır.

O, kadcılığı korkaklık, pasiflik ve âcizlik olarak görür; ümitsizliği, miskinliği reddeder. Olaylarda sebep-sonuç ilişkisini daima göz önünde tutar.¹⁷ Yine O, kötülöklere karşı mücadele etmeyi cüz'î iradenin görevi sayar.

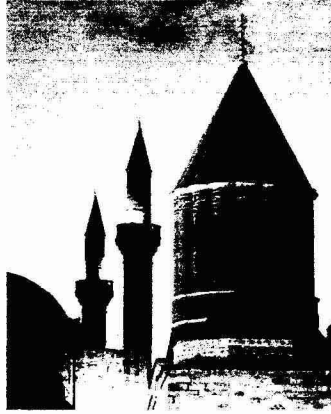
Kötölükler kaderdendir diye edilgen veya pasif bir konumda bulunmak Kur'an'ın ruhuna uymaz. Mevlânâ'nın irade özgürlüğüne bakışı bu düşünceler istikametindedir. Bunları, bazı alıntılar ile burada örneklendirmek istiyoruz:

"Allah bana niçin arzu verdi, niçin düşman verdi diyerek yakınıp durma. Mücadele için düşmanın bulunması şarttır. Düşman olmadıkça cihat etmek düşünülemez. Şehvet olmayınca, "ondan kaç!" emrine uyman mümkün değildir. Bir şeye meylin ve isteğin yokken, onu yapmamak zaten sabır sayılmaz. Düşman olmayınca senin orduna ne hacet kalır ki? Aklını başına topla da kendini hadım etmeye kalkışma; zira ismet ve iffet, şehvet ve kuvvet varken olur. Hevâ ve heves olmasaydı, ondan nehiy de mümkün olmazdı. Ölümlere karşı hiç savaşırlar mı?"¹⁸

Tanrı, "Köre teklif yok" dedi. Hiç güçlükleri açan Tanrı, kimseyi güce sokar mı?

Kimse taşla "geç geldin!", yahut sopaya "neden bana vurdun!" demez.

İhtiyar senin içindedir. O, bir Yusuf görmedikçe elini uzatmaz.

Mevlana Türbesi, Konya

Aşağıdaki olayda Mevlânâ'nın, söz-eylem birliği ve tutarlılığına dikkat çektiğini görmekteyiz: "Mevlânâ, handan çıkan genelev kadınına şöyle seslenir: 'Rabia! Rabia! Ne de büyük pehlivanlar! Eğer siz bu yükleri, zahmetleri çekmemiş olsaydınız bu kadar nefsi levvâmeyi ve emmâreyi kim yener? İffetli ve namuslu kadınların iffet ve namusları nasıl anlaşılır?' Bu tavrını kınayan bazı arkadaşlarına Mevlânâ, şöyle konuşur: 'Bu kadın olduğu gibi hareket ediyor ve olduğu gibi riyasız görünüyor, eğer sen de erkeksen onun gibi ol. İçin ve dışın bir olması için iki yüzölçümü ve iki renkliliği bırak. Eğer için dışın bir olmazsa işin bătıldır ve boştur' buyurdular."⁵⁸

Sözü, kişinin kendisi için saklaması veya o güzel sözü hayatına geçirmesi daha değerlidir. Böyle yapmayıp da tıpkı cariyeye pazarlayanlar gibi başkasına laf pazarlayanları, Mevlânâ'nın aşağıladığını görmekteyiz. "...Bu söz bir gelindir, bir güzeldir. Güzeli bir cariyeyi satmak için alırlar; böyle olunca o cariyeye kendisini alanı nasıl sever ve ona nasıl gönül verir? O rüccar cariyeyi satmaktan zevk duyar ve bunun için onu alır. Kendisi için alacak mertlik ve insanlık onda ne geçer!"⁵⁹

Mevlânâ, söylenenlerin sadece sözde kalmayıp eyleme dönüştürülmesini ve bunu yaparken de sözle özün bir olması gerekliliğini önemle belirtir.

Sözün eğri, özün doğru ise o söz eğriliği, Tanrı'ya makbuldür.⁶⁰

O, "Sözü bırak, işe koyul, yol al"⁶¹ sözleriyle âdeta bir direktif verir. Zira ona göre, sözü bırakıp amele koyulmak, aşağıdaki örneklerden de açıkça anlaşılacağı gibi, çok daha önemlidir.

Şu sözü bırak da şarapla çift ol; farza koyul, bırak sünnetleri.⁶²

A âşık, yürü, sen de gök gibi dön; sözü de boşla, söylemeyi de.⁶³

Fakat bunu işlerinin aynasında gör. Çünkü bunu sözle, dedikoduyla anlayamazsın.⁶⁴

Kâmil insan, mekânsızlık âlemine yükselmek ister, buraya yükselme ise sözle değil aşk, çile ve çabayla, kısacası, güzel amelle olur.⁶⁵ Güzelliğin dedikodusunu yapmaktan öte onu yaşamak, onun "içinde olmak" gerekir.⁶⁶ Bundan dolayı Mevlânâ, söz-eylem birliğine, bir başka tabirle hâl-kâl uyumuna ayrı bir önem verir ve bu şekilde davranmayanları kınar.⁶⁷ Söz-eylem uyumunu başarmada o, sabırlı olmayı, çileye katlanmayı ve ibret almayı oldukça önemser.⁶⁸

Bir sûfi olarak Mevlânâ'nın, sözden ziyade amel/eylem yanlısı olduğu şu cümlelerden açıkça anlaşılmaktadır. "... Âşık söyler, işaret eder; fakat yalnızca anlamak için değildir bu; tad almak içindir."⁶⁹ "(Anadolu Selçuklularının büyük vezirlerinden olan) Emir Pervâne bana, "asıl olan ameldir" dedi. Ben de ona dedim ki: Nerede

amel ehli, hani amel isteyen? Gelsin de ona ameli göstereyim. Sen şimdi söz istiyorsun ve bir şey duymak için kulak kesilmişsin, eğer söylemeyecek olursam üzüleceksin. Amel iste biz de sana gösterelim. Bu dünyada ameli göstereceğimiz bir mert istiyoruz. Amele müşteri bulamayıp, söze bulduğumuzdan, sözle meşgulüz."⁷⁰

5. AHLÂKÎ OLGUNLAŞMA

İnsanı eylem boyutuyla tanımak için onun ahlâkî davranışlarına bakmak gerekir. İnsan bu davranışlarıyla tanınıp test edileceğine göre onun ahlâkî olgunluk kazanması istenecektir. Hz. Muhammed'in, ahlâkî özellikleri tamamlaması, güzel eylemleriyle model insan olmanın yolunu göstermesi için geldiğinin bilincinde olan Mevlânâ, ahlakını güzelleştiren, huyu güzel olanı sıkça över:

Ne mutlu o kimseye ki, nefsi küçülmüş, huyu güzelleşmiş ve iç âlemi iyileşmiştir.⁷¹

İnsanın güzel eylemlerde bulunması için ahlâkî olgunlaştırması, bunu başarabilmesi için de nefsinin eğitilmesi gerekir. Nefsinin eğitilmesi için de önce, nefsin arzularına gem vurma ile işe başlanmalıdır. Mevlânâ, nefsi aldatan, yol kesen, fitneci dört manevi kuşun öldürülmesini ister. Bunlar kaz, tavus, kuzgun ve horozdur. Kaz ne bulursa yere gömen, yağmacıya benzeyen hırs; tavus azametli görünüşüyle makam sevgisini; kuzgun uzun bir ömre sahip olma isteğini; horoz ise şehvete düşkün olmayı temsil ederler.⁷² O, hevâ ve hevesine uyan haris nefsi kuş (hayvan) dan da aşağı görür. "Çünkü kuş, her yeme gitmez, her yemi devşirmez. Midesi açlıktan yanar-tutuşur da aklı o kuşa der ki: Bu yanıp yakılmak tuzağa tutulmaktan yeğdir; bırak şu yemi; korkusu olmayan, avcısı bulunmayan yerden yem devşir. Öyle bir yeme konar ki orada korku, ürküntü daha azdır; orası, şerden, zarardan daha uzaktır. Böyle olduğu halde yine de elli kez sağa-sola bakar; bir leş yiyen yırtıcı kuş, yahut bir kedi pusuda bulunmasın; sakın beni gâfil görüp de avlamasın; birisi tutup beni bağlamasın der."⁷³

Mevlânâ'ya göre, nefse uymama, heveslerden vazgeçme, her zoru açar.⁷⁴ Onun ifadesine göre, dostların en azizi, öğüt veren akıldır; düşmanların en kötüsü de (bize kötülüğü öğütleyen ve yanlış sevkeden nefsi emmâredir).⁷⁵

Mevlânâ, nefsin arzularına uyanı, bu yılanı sütle besleyerek büyütüp ejderha yapana benzetir.⁷⁶ ki, ejderhalaşan nefis de büyük tehlikeler çıkar. Bu hususla ilgili olarak Mevlânâ şu tavsiyelerde bulunur:

Hevâ hevesle, nefsin isteğiyle az dost ol. Çünkü seni Tanrı yolundan çıkaran, yolunu şaşırtan, hevâ ve heves-tir.

Varka ile Gülşah (TSM Kitaplığı II. 841. s. 33a.)

Cihanda bu hevâ ve hevesi, yoldaşların gölgesini kırıp öldürdüğü gibi hiç bir şey kıramaz, yok edemez.⁷⁷

Aklının sakalını bedenine eline vermişsin; artık ne diye dertlere düşer, pişman olur da saçını-sakalını yolar durursun.

Nefsinle pençe-pençeye savaş, barışa bu çeşit savaşlar yardım eder ancak.⁷⁸

Bir başka yerde de Mevlânâ, konuyla ilgili olarak, "nefis geride, aklın ilerde gerek"⁷⁹ tavsiyesinde bulunur. Zira;

Nefsin her anda bir hilesi var, her hilesinde yüzlerce Firavun, Firavun'a uyanlarla boğulmuş!⁸⁰

"Ben, nefsimin hilesinden neler gördüm neler! Sihriyle akıl ve temyizi bile giderir"⁸¹ diyen Mevlânâ, nefse danışılabilir, o aşâğılığın dediğine uymayıp aksini yapmayı önerir.⁸² O, nefse muhalefet etmeyi de yeterli görmeyerek şöyle der:

Nefis, bu çeşit mahluklardır da onun için gebertilmeye lâyıktır. Onun için ulu Tanrı "Öldürün nefislerinizi" demiştir.

Nefis, üç köşeli dikendir, ne çeşit koysan sana batır, ondan kurtulmana imkân mı var?

Hevâ ve hevesini terketme ateşini vur şu dikene; iyi işli dosta uzat elini, sarıl onal!⁸³

Mevlânâ, nefsi, yüzlerce korkutucu hile ve tuzağı olan bir ejderhaya da benzetir⁸⁴ ve nefse uymayı karanlığa dalmak, akla uymayı ise aydınlıkta kalmak olarak gösterir.⁸⁵ Zira nefis, "tıpkı sofistaiyye gibi kararsızdır, şüphelidir, hile ve aldatmadan yanadır. Bunun için de o, hakîkati iknâ yoluyla değil de şiddet yoluyla (kötekle) anlar."⁸⁶

Nefse uymada, ona aşırı güven duyma önemli etkenlerdir. Nefsi, Firavun gibi Mısır'da bey fakat Nil'in dibinde tutsak,⁸⁷ kutsuz bir şeytan⁸⁸ olarak gören Mevlânâ, yanlış, hileye ve aldanışa sevk ettiğinden⁸⁹ dolayı insanın ona güvenip de peşinden koşmamasını ister. Nefsine aşırı güvenip, onun peşinden gitmede kişinin benlik duygusu veya enâniyeti önemli rol oynar. Mevlânâ'ya göre benlik ve ululuk isteği kızgınlığa iter, kızgınlık ise insanın birçok yanlış işlemesine sebep olur. Bundan dolayı o, insana, bu ikisini de ayaklar altına alıp, onları merdiven yaparak göklere yükselmeyi önerir.⁹⁰ Benliğinden sıyrılan kişiler şekerlerle dolarlar, başka bir ifade ile tatlılaşırlar, üfleyip ses çıkartılacak tatlı kamışa dönerler, anlayış ve olgunluk kazanırlar.⁹¹

İnsanın ahlâkî olgunluğa ulaşması için şehvetini yenmesi gerekir. Şehvet, insanı tuzağa düşürür.⁹² "İnsan, şehvetine uyunca kanadı dökülür, topal kalır; bir çok gerçekler ve güzellikler ondan kaçır gider."⁹³

Hiddet de ahlâkî açıdan olgunluk kazanmanın önünde setir. Gözün ağarıp, gerçeği görmeme nedenini nefse ve onun kızgınlığına⁹⁴ bağlayan Mevlânâ, hiddeti ve kini, sapıklığın-kâfirliğin temeli olarak görür ve hiddetlenince insanın yırtıcı canavarlardan bile daha tehlikeli olabileceğini söyler.⁹⁵

Ahlâkî olgunlaştırmak için insanın, nefsin doğurduğu hırslar, kişisel hesaplaşmalar veya ihtiraslardan uzak durması gerekir. Mevlânâ buna şu örneği verir:

Mezarını gerçeklik altınıyla doldur; şehvet, hırs, haset bakırıyla doldurma.⁹⁶

Firavun yine kendi kendine "Ne şaşılacak şey! Ben bütün gece "Ey Rabbimiz" diye yalvarmıyor muyum?

Yalnızken mütevazı bir hale geliyor, düzeliyorum. Neden Musa'ya karşı öyle oluyorum?⁹⁷

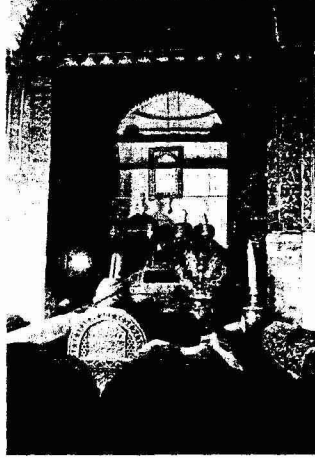
Kişi, hırsı yüzünden elindeki değerli imkânları bırakarak değersiz şeylerin peşine takılabilmektedir.⁹⁸ Halbuki "hırs, güz mevsimi, kanaat ise bahardır; dünya güz mevsimiyle kutlu bir hale gelmez ki!"⁹⁹

Yine kişi, hırsı yüzünden bazı imkânları, tıpkı avcı gibi, elinden kaçırabilmektedir.¹⁰⁰ Dünyadaki mal, mülk, mevki hırsının insanı sarhoş edebileceğini, bunlara ulaşamamanın kişide baş ağrısı yapıp onu sersemlettiğini ve hâliyle onun dengesini bozacağını dile getiren Mevlânâ, bu duruma düşmek için sabra sarılıp, bu ihtirasların esiri olmamak gerektiği üzerinde durur.¹⁰¹ Zira "Hırs insanı kör ve ahmak eder."¹⁰²

Ahlâkî olgunlaştırmak için dünyaya hırsla bağlanmamak, mal kazanma hırsını frenlemek gerekir. Buğday gösterip arpa satan, kara yüzüne ak boya çalan, kendisini genç gösteren yalancı ve düzensiz kart dünyanın sevdalıları olarak onun malına hırs göstererek sarılmak ve ona tamah etmek insan için bir aldanıştır. Böyle yapan kişi, Mevlânâ'ya göre, sonunda Tanrı aynasına düşman kesilir; onda yarasalık, güneşe düşmanlık huyu pekişir.¹⁰³ Zaten ona göre, insanın düştüğü eziyetler ve çektiği sıkıntılar ham tamahtan, nefsin oyunundan ve istek gücünün zorlamasından kaynaklanmaktadır.¹⁰⁴

Mevlânâ'da dünya, ihtirasların kabardığı bir eleğe, insan ise ona konmuş una benzetilir. Elekten geçen arı, geçemeyen ise saman ve kılçık gibi değersizdir.¹⁰⁵ İnsan, lokma relaşına kapılmazsa hileden-düzenden kurtulur, fakat hırsa düştüğünde ağlamaya koyulur gider.¹⁰⁶ Hırsı yüzünden müflisle işbirliği yapan kişi, hata ve aldanış içindedir.¹⁰⁷

İhtiras gösterip menfaat peşinden koşmanın, kişiyi rezil-rüsva edeceğini¹⁰⁸ söyleyen Mevlânâ, istek pazarının hilelerle, düzenlerle dopdolu olduğunu belirtip, in-

Mevlana Müzesi'nin içi

sanın istekler pazarında sersemleşmemesi, aklını başına alması gerektiği uyarısında bulunur.¹⁰⁹

Mevlânâ, "hırsla bir şeyin üstüne düşenin ondan mahrum olabileceği" sözünü nakleder ve peşinden "... ona ancak sabredenler ulaşır" (Kasas, 28/80) âyetini hatırlatır.¹¹⁰

"İnsanı zayıflatan, alçaltan, sarartıp solduran tamahtır"¹¹¹ ve "tamah, kişiyi yoldan çıkartır" diyen Mevlânâ, kişinin, gönlünü hırstan ve tamahtan arındırmadıkça yüzünü yıkasa da ona bir faydasının olmayacağını, yine pislik ve yanlış içinde kalacağını¹¹² belirtip; gözün, aklın ve kulağın saf olması ve insanın ahlâken yücelmesi için, o tamah perdesinin yırtılması gerektiğini vurgular.¹¹³

Buraya kadar sıraladığımız kötü düşünce ve eylemlerden kurtulmamız için, önce nefsi öldürmek veya daha yumuşak bir deyimle nefsi eğitmek gerekmektedir. Bu hususta Mevlânâ şu örneği vermektedir.

Birisi, kızgınlıkla anasını hançerleyerek, döverek öldürdü.

Biri, ona "Huyunun kötülüğü yüzünden ana hakkını gözetmedin.

Çirkin herif, ananı neden öldürdün! Niye söylemiyorsun, o sana ne yaptı ki?" dedi.

Adam, "Çok ayıp bir iş işledi, ben de onu öldürdüm. Ayıbını toprak örtün" diye cevap verdi.

Kınayan "Be adam, ananı öldüreceğine o kişiyi öldürseydin" deyince dedi ki: "Her gün başka birisini mi öldüreyim?

Onu öldürdüm, halkın kanına girmekten kurtuldum; halkın boğazını keseceğime onu boğazladım, bu daha iyi!"

O kötü huylu ana, fesadı her tarafta zâhir olan nefisindir.

Her an onun için bir azize kastedip duruyorsun; kendine gel, onu öldür!¹¹⁴

Bu arada akla şu soru gelmektedir. Nefis neden öldürülmelidir? Bunun cevabını şu beyitlerde görmekteyiz:

Onun yüzünden bu güzel dünya sana dar geliyor. Onun yüzünden Tanrı ile de savaşıyorsun, halkla da.

Nefisini öldürürsen özü serdetmekten kurtulursun, ülkede hiç bir düşmanın olmaz.¹¹⁵

Nefs-i mutmainne'nin saflığı ve temizliği kötü düşüncelerle bulanır. Nefsi eğitmek ve olgunlaştırmak için insanın bu düşüncelerini arıtması gerekir.

Kötü düşüncüyü zehirli tırnak bil. Bu tırnak derinleştikçe can yüzünü tırmalar.¹¹⁶

Tertemiz ol, tamamıyla toprak kesil de toprağından otlar bitsin.

Ot gibi kupkuru bir hale geldin mi güzelce yan, yan da yanışımdan otlar belirsin.¹¹⁷

Bir insan nefisini eğitmedikçe bakışı/görüşü düzgün olmaz; bakışı düzgün olmayınca, sözü ve eylemleri doğru olmaz.¹¹⁸ Mevlânâ, insanın eğitilebilen bir varlık olduğu üzerinde uzunca durur¹¹⁹ ve bu eğitmede önce, kişinin kendi nefisinden başlaması gerektiğini işler. Bunu yapmayan kişinin başkalarının ayıbını veya kusurunu düzeltmeye kalkışması doğru bir davranış olmayacaktır.¹²⁰

Güzel eylemlerde bulunmak için nefisle mücâdele etmenin gereği üzerinde bir hayli durduk. Fakat bu mücâdele kolay değildir. Zira "put kırmak kolaydır, fakat nefsi kolay görmek cahilliktir."¹²¹ Bunu başarmak için Mevlânâ, sağlam bir irade öngörür.

(Nefsin hevâ ve heveslerini kır, onlardan vazgeç.) Vazgeç ama önceden de kendine bir şart koş da ahından dönmemeye uğraş, yoksa hastalık kalakalır sende; iyileşme imkânın da yok olur gider.¹²²

Nefisle mücâdele çetin bir iş olduğu için, Mevlânâ, hevâ ve hevesine uymayı bırakan insanın, peygamberlerin, erenlerin gördüğünü görebileceğini ileri sürer.¹²³ O, bu nefis mücâdelesinden gâlip çıkarak şöyle övmektedir: "Aferin himmete, aferin görüşüne ki bu kırık dökük âlemde, bu feryada erişilmez denizde, kendini hevâ ve heves dal-

gasına kaptırmadın..."¹²⁴

Ahlâkî olgunlaştırma konusunda Mevlânâ, nefse uymamanın yanı sıra şeytana uymamayı, onun ayartmalarına kanmamayı ve onun aldatmasına karşı koymayı da tavsiye eder.¹²⁵ Onun düşüncesine göre, ahlâkî olgunlaşmaya son yoktur.

Tamam olmadın diye tövbe etmeye kalkışma, tamam olduktan sonra da bir başka tamamlık vardır.¹²⁶

6. İYİ OLMA, İYİ DAVRANMA VE İYİ GEÇİNMENİN YOLLARI

İyi olma ve insanlarla iyi geçinme için önce insanın değerli olduğuna inanmak gerekir. Zira varlık anlamını insanla kazanır; Yaratıcı, eserini insanda seyredir. Böylece insan, Hakk'ın gözü ve aynasıdır.¹²⁷

Gönül kapısını böyle şiddetle tekmeleme, aklını başına al, kerpiçten yapılma bir yapıdır, yıkılır.¹²⁸

İyi olma, iyi geçinme, kalbi arı-duru tutmak ve "yeryüzünde fesat çıkarma" yanlısı olmamaktır.¹²⁹ İyi olma bir bakıma edepli olma demektir. Her şey edeple güzelleşir, düzenlenir. Edepli insan haddini bilir, ölçülü davranır, ibretle bakar, hikmetli az ve öz konuşur. Yine edepli insan gönül kırmaz, büyüklemez, gururu-kibri bir tarafa bırakır; başkasına yardımcı olur; kendisi başkasına yük olmaz. Böyle bir insan nazik ve zariftir.

Semazenler

Kemal sahibi olanlar için edep; içi, kalbi kötü duygu ve düşüncelerden korumaktır.¹³⁰

İyi olma, iyi davranma ve iyi geçinmek için önce benlikten kurtulmak gerekmektedir. İnsan, kamyı gibi, varlığından, benliğinden boşaldı mı, nefsanî ve dünyevî kaygılardan sıyrıldı mı şeker kamışına döner, şeker gibi olur.¹³¹

İnsan, hep kendisini ön plânda tutma sevdasından, gururunu öne çıkarma gayretinden uzak durmalıdır. Mevlânâ, insanın kendisine olduğundan fazla güvenerek Allah'ı devre dışı tutmasını,¹³² kendisini tanıma hususunda gayret göstermemesini ve benlik sevdasına kapılmasını¹³³ yanlış görür. O, insanların kendi parmaklarını yalamalarını, çıbanlarını, kellerini yani yanlışlarını ve ayıplarını normal görüp başkalarının ise oldukça anormal görmelerini¹³⁴ hiç hoş karşılamaz.

İnsan olgun olmalı, sabırlı olmalı, insanlarla hatta hasımlarıyla bile iyi geçinmeye çalışmalıdır. Bu konuda Mevlânâ, "... Ayağımlı onun köpeğı ısırp hayli cefalar etti. Ben köpek gibi onu ısıracığıma kendi dudağımlı ısıdırım" dedi.¹³⁵

Yiğit, incitmeyi hak edeni, incitmeyen kimsedir.¹³⁶

Mevlânâ, bir rubâisinde, benlikten kurtulmayı ve uygun olanı yapmayı tavsiye etmektedir. "Benlikten geçersen yüzlerce rahmet görürsün, kendine gelince de binlerce zahmet çekersen. Hep Firavun gibi sakalını tarayıp durma. Bir şey taramak istiyorsan bıyığına yaraşacak bir tarak bulmaya bak."¹³⁷

"Kendini hiçe saymazsan hiçlikten kurtulamazsın"¹³⁸ diyen Mevlânâ, kişinin benlik sevdasına kapılmamasının önemini ve bunun getireceğı faydaları şöyle dile getirir:

Kim benliğinden kurtulursa bütün benlikler onun olur. Kendisine dost olmadığı için herkese dost kesilir.

Nakışsız bir ayna haline gelir, değer kazanır. Çünkü bütün nakışları aksettirir.¹³⁹

Benlikten geçen alçak gönüllü olur. Alçak gönüllü olan ise iyi olur ve insanlarla daha rahat geçinir. Mevlânâ'ya göre alçak gönüllü olmak, varlık ve yokluğu aşmak demektir.¹⁴⁰ Yine alçak gönüllü olmak, insanı varlığın ötesine götüren en büyük güçtür. Mevlânâ, söz konusu güzel huyu, akarsudan ders alan söğüt ağacına benzer.¹⁴¹ Su yerde sürünür ama bütün canlılara hayat verir. İnsan bilgilendikçe, yükseldikçe söğüt ağacı gibi dallarını yere eğmeli yani ondan su gibi alçak gönüllülük akmalıdır. Bir gün Mevlânâ'nın hamamdan, aniden dışarı fırladığı görüldü. Onu böyle görenler şöyle sordular: "Daha şimdi girmiştiniz neden çıktınız?" Şöyle cevap verdi: "Tellak bana yer açmak için oradan birilerini uzaklaştırmıştı. Bu mahcupluk beni terletti, dayanamadım kendimi kaybettim."¹⁴²

Benlikten geçen, kibir, gurur ve haset duygusunu da atar. İyi olma ve insanlarla iyi geçinebilmek için insanın büyükleme ve haset duygularını frenlemesi gerekir. Mevlânâ, hasedi, dermanı bulunmayan bir hastalık olarak tanıtır. Hasetçi, insanlarla iyi ilişkiler kurup geliştiremez, gerçeğı göremez, görse de onu teslim etmez.¹⁴³ Mevlânâ, kibrin de insanı buna benzer olumsuzluklara sevk ettiğini belirtir¹⁴⁴ ve onun, ayaklar altına alınmasını ister.¹⁴⁵ Zira bütün kırgınlıklar kibirden kaynaklanır. Öyleyse insanın, benlik sevdasını ve ululuk taslamasını bir kenara atıp, bunları merdiven yaparak, göklere yükselmelidir. Mevlânâ, bu tavsiyesinin devamında şu popüler direktifini verir: "Benliği, varlığı bırak toprak ol."¹⁴⁶

İyi olma ve insanlarla iyi geçinmede yumuşak huyluluk (*hilm*) göstermek de pratikte oldukça önemlidir.¹⁴⁷ Mevlânâ'nın benzetmesiyle, hilim kılıcı, demir kılıçtan daha keskin, hatta yüzlerce ordudan daha galip, daha üstündür.¹⁴⁸

Yine, iyi olma ve insanlarla iyi geçinmede sabırlı olmanın ayrı bir önemi vardır. Mevlânâ, "... Bu yolda sabır lâzım, çekilecek mihnetlere tahammül gerek"¹⁴⁹ demektedir. Zira sabır devâdır, genişliğin anahtarıdır, insanı sıkıntıdan kurtarır ve onu maksadına çabuk ulaştırır.¹⁵⁰ "Her zahmette, her meşakkatte kızar, kinlenirsen cilâlanmadan nasıl ayna olacaksın?"¹⁵¹ ifadesiyle Mevlânâ, doğruyu, iyiyi ve güzeli elde edip onda karar kılmak ve olgunlaşmak için sabır göstermek gerektiğini vurgulamak ister.

Sabra sarılarak, kötü ve çirkinden, iyiye ve güzele yönelmemizi tavsiye eden Mevlânâ Celâleddin, sabra dost olanlarla ilişki kurmamızı ister. O, sabrın insanı şekerleştireceğini, mekleştireceğini sözlerine ekler.¹⁵²

Sabır, "darlığın ve mihnetin anahtarı, yücelme derecelerinin merdiveni, sıkıntının panzehiri"¹⁵³ olarak da niteleyen Mevlânâ, bu konuda şu tavsiyelerde bulunur:

Her gülün bir dikenı vardır, definenin üstünde de yılan olur. Çektiğın acı, ettiğın sabır, sonucu tatlı dileğine ulaştırır seni a benim canım.¹⁵⁴

Cahilin eziyetine sabret. Min ledün aklıyle hoş geçin.

Ehil olmayanlara sabretmek, ehil olanlara cilâdır. Nerde bir gönül varsa sabırla cilâlanır.

Nemrud'un ateşi, İbrahim'e bir ayna temizliğı verdi, aynayı cilâlar gibi onu da arıttı, cilâladı.

Nuh kavminin cefasıyla Nuh'un sabrı, Nuh'a ruh cilâsı oldu.¹⁵⁵

İnsanın iyi olma, iyi davranmasının bir önemli yolu da, kişinin kendisine eğilmesi, eksiklerini görmeye çalışması; aşırılığa, haksızlığa düşüp düşmediğı konusunda

Konya, Mevlana Dergahı

nefsini sorgulaması, kısacası özeleştiride bulunmasıdır. İnsan, önce kendini kendisine açmalı ve kendisini dinlemelidir.¹⁵⁶ Yine insanın başkalarının yanlısına, günahına bakıp üzülmeden önce kendi haline bakıp üzülmesi gerekmektedir.

Ey başkalarına ağlayan göz, gel, bir müddetçik otur da kendine ağla.¹⁵⁷

Afsunlarla gönüller alalım deriz ama çukura düştüğümüzü görmeyiz.

Be hey kaltaban, çukura düşmüşsün, kuyudasın sen. Başkalarını bırak, kendine bak!¹⁵⁸

Bu beyitlerde de görüldüğü gibi Mevlânâ, halkın ayıbını inceden inceye görerek bir bir eleştirip de kendi ayıbını zerre kadar görmeyeni ve kendisini eleştirmeyeni şiddetle kınar.¹⁵⁹

A hayrı, şerri bilmeyen, sen kendini sına, başkasını değil!

Kendini sınadın mı başkalarını sınamadan vazgeçersin.¹⁶⁰

A gönül, aynada kendini eğri-büğü gördün mü, mutlaka bu eğrilik sendedir, aynada değil; önce kendini doğrult.¹⁶¹

Yukarıda da değinildiği gibi, önce kişinin kendisine eğilmesi, kendisini eleştirip, hata ve kusurlarından ayıklanması gerekir. Kişi kendisini doğrultunca bir çok şeyler düzelecektir.

Süleyman dedi ki: Ey taç, neden başımda eğrilirsin... A güneş, Doğumdan eksilme benim!

O eliyle tacı düzelttikçe taç eğrilmekteydi!

Tam sekiz kere doğrulttu, sekiz kere eğrildi... Dedi ki: Ey taç, bu ne bu? Eğrilme artık!

Taç dedi ki: Beni yüz kere doğrultsan, yine eğrilirim. Çünkü inanılır kişi, sen eğrilmedesin!¹⁶²

İyi olma konusunda haddi aşmama da önemlidir. Gücünü, çapını bilmeyenler üstesinden gelemeyecekleri işlere girerek yanlış iş yaparlar veya giriştikleri işlerde muvaffak olamazlar. Şu örneklerde, haddi aşmama konusunda uyarıda bulunulmakta ve haddini aşanlar kınanmaktadır.

Madem ki çifti, tekren ayırmayı bilmezler; ne diye tek-gift oynarlar?¹⁶³

Madem ki er değildin, ne diye çileye soyundun?¹⁶⁴

Madem ki sen ne yüzgeçsin ne de denizci... Aklına uyup kendini denize atma!¹⁶⁵

Aslanlarla savaşa girişme! Aslanlarla kavgaya girişen köpeklerin boynu kırılır.¹⁶⁶

İyi olma ve iyi davranma konusunda uygun olanı seçme ve uygun olanı yapmada kararlı olmak oldukça önemlidir.

Tiken yarası yüzünden gül bahçesindeki arkadaşlardan kaçma.¹⁶⁷

Mevlânâ'nın mektuplarında yer alan şu cümlelerinde, uygun olanın yapılması telkin ve teklif edilmektedir: "Nice gönlü saf, bön kişi vardır ki, flân da böyle, fişman da bu işe başlamış diye kötü, çirkin huylara razı olurlar. Akıllı kişi, kötü işi kendisine yakıştırmı?"¹⁶⁸

İnciler elde etmek isteyen denize dalar.¹⁶⁹

Şu rubâilerinde Mevlânâ, uygun olanın yapılmasını istemektedir.

...Her vakit kurtların hayalinden korkuyorsun! Bari şehre doğru kaç, kırlara doğru kaçma!¹⁷⁰

Gönüle dedim ki başkalarından ileri gitme, git iyilik merhemi ol, iğne gibi olma!

Sana hiç kimseden bir fenalık gelmemesini istiyorsan, kötü sözlü, kötülük öğreten ve kötü düşünen insanlardan olma!¹⁷¹

Mevlânâ'nın, pratik hayattan getirdiği şu örnekler konumuzu açıklayacak niteliktedir.

A kardeş, incir satana, incir satmaktan daha iyi ne olabilir ki?¹⁷²

Kumaşı, alıcı ne kadar alacaksa o kadar keserler.¹⁷³

...Yarası olmayana ilaç vermez.¹⁷⁴

Yıkık köyden ne öşür alınır, ne vergi.¹⁷⁵

Topalların, halkasında topallamak gerek...¹⁷⁶

...Şeker olan kişinin dükkanında otur.¹⁷⁷

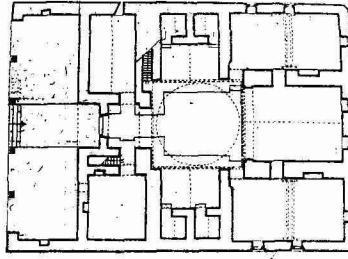
Mevlânâ, iyi ve başarılı olmak için, işin sonunda Allah'a yönelmeyi, O'na güvenmeyi ve O'ndan yardım dilemeyi talep eder.¹⁷⁸ Allah'a yönelen kişi O'nun koruması altına girer, kuvvet bulur, emniyette kalır; ona güç şeyler kolay gelir. Strese girmez, panik yapmaz, neşelidir. Neşeli insan ise çevresindekilerle daha rahat ilişki kurar ve daha iyi geçinir.¹⁷⁹

Mevlânâ, insanı iyi olmaya, iyilikte bulunmaya ve hemcinsleriyle iyi geçinmeye çağırır.

Tanrı için halka hayır yap, yahut kendi canın için herkese hayırdan bulun da

Daima gözüne dost görünsün, gönlüne kin yüzünden çirkin suretler gelmesin!¹⁸⁰

"... Bir kimse kendi evinin etrafına güller, fesleğenler dikse, her bakışında gül ve fesleğen görür ve kendisini her zaman cennetteymiş gibi hisseder. İnsanların iyiliğini söylemeye alışmış ve onların hayırla meşgul olan kimse, onun sevgilisi olur... Bütün insanları sev ve iyilik yap ki daima çiçekler ve gül bahçesi içinde bulunasın. Zira 'Kim iyi bir iş yaparsa kendi nefisine ve kim kötü bir iş işlerse kendi zararınadır.' (Fussilet, 41/46)' Ve onun için her kim bir zerre ağırlığınca iyilik ederse onu görecektir ve her kimde zerre kadar kötülük işlerse onu görecektir' (Zilzâl, 99/7-8) " ¹⁸¹

Manisa, Mevlevihanesi zemin kat planı. (Hakkı Acun Arşivi)

Git, iyilik yap. Zamane iyiliği bilir. O, iyiliği iyilerden alır ancak; Mal, varlık herkesten geri kalır. Sende bırakıp gideceksin. İş, mal değil, iyilik bırakmaktır.¹⁸²

İnsan diğer insanlarla iyi geçinmek zorundadır. Zira, onlar aynı asıldan gelmektedirler:

Vaktiyle her ikimiz birlikte iken (sen) ve (ben) nasıl kaynaştık isek, bu günde öylece kaynaşmış ve birleşmiş olalım.¹⁸³

Esasra senin benim canlarımız birlikte idi. Her ikimizin de açık gizli bir şeyimiz tek bir (bütün) ün içinde idi...¹⁸⁴

Ayrılık gidiş tarzındadır, yolun hakikatinde değil. Ve maksatta birleşirsek ikilik kalmaz. Esas birdir, ikilik ferruattadır.¹⁸⁵

Mevlâna Celâleddîn, insanlarla iyi geçinme ve onların anlaşma konusunda, sözlerini şöyle sürdürür:

Yâriyle hoş geçinen yârsız kalmaz, müşteri ile iyi anlaşılan iflas etmez.

Ay gecedden ürkmediği için öyle parlak kaldı. Gül de dikenle uyduğu için o kokuyu elde etti.¹⁸⁶

Hiç kimseyi öfkeyle çiğneme de Tanrı gazabı da seni çiğnemesin.

Halkın kanına girmeye kalkışma da o iş, senin başına gelmesin.¹⁸⁷

İnsanlarla iyi geçinmenin önemli bir yolu barış yanlısı olmaktır. Barışın sözle değil de, kafa ve gönülle olacağını belirten Mevlânâ, sözlerine devamla şöyle der:

Mesih, ansızın göğe ağıdı da meleklerle insan barıştı, uzlaştı.

Padişahım barışı dilemekte; bu yüzden bütün göklere tesir etti barış.

Sen de barış, sonucu şu kadar bil ki şimdi cebirle kâder bile barıştı.

Yeter, biz daima barıştayız; barışı bir kalkan olarak kullanmıyoruz biz.¹⁸⁸

Gülle tikene tahammül etmek adamlıktır; ama insanın, asıl insanlarla uzlaşması gerek.¹⁸⁹

...Namussuz şeytanın inadına barış, kör et şeytanı; barış daha hayırlıdır.¹⁹⁰

İnsanlarla iyi geçinmek için dost canlı da olmak lâzımdır. Beden, mal kazanır ve ondan hoşlanır; gönül ise dost kazanır ve dostluktan mutlu olur. Mevlânâ'ya göre, dostla birlikte olunca zindan bile gül bahçesine dönüşür; bunun aksine, dostsuz bağ-bahçe insana zindan gibi görünür. Dostluk lezzeti olmasaydı ne erkek meydana gelirdi ne de kadın. Dostun bahçesinde biten tiken, binlerce selviden, binlerce süsten daha güzeldir.¹⁹¹

Huzurlu ve verimli bir hayat için dostluk ve sevgi esastır. Bunlar, insan için âdetâ gıdadır. Yaratılışın özün-

de de sevgi vardır. "...Kıyamette namazları getirip teraziye korlar, oruçları ve sadakaları da böyle yaparlar fakat muhabbeti getirdikleri zaman, muhabbet teraziye sığmaz. Bundan dolayı, insana düşen, muhabbeti artırmaya çalışmasıdır."¹⁹²

Dost, yardımcıdır, kılavuzdur.¹⁹³ Dostlar, emindir, huzur yeridir. Orada kaynaklar, gül bahçeleri içinde gül bahçeleri vardır.¹⁹⁴ Dost, insanın gözü gibidir; bundan dolayı dostu iyi bakmalıdır.¹⁹⁵ Dostun yüzü, insanın neşesidir, şifasıdır.¹⁹⁶ Dost, altın gibidir. Belâ da ateşe benzer. Halis altın, ateş içinde saf bir hale gelir.¹⁹⁷ Dostlarla olunca acı yemiş bile insana tatlı gelir.¹⁹⁸ Bundan dolayı Mevlânâ, her nerede ve her ne halde olursa olsun, insanı dost olmaya ve sevmeye çağırır.¹⁹⁹ O, bu çağrılarını şöyle sürdürür:

İnsanlarla dost ol. Hatta bir dost bulamazsın, put yapan Amad gibi taştan bir taş yont, onu sev.²⁰⁰

Dost, düşman ikiliktedir. Fakat bir olan, hiç kendisiyle savaşır mı?²⁰¹

Oğul kimi (Hak) arayıcı (sı) görürsen ona dost ol, önünde baş indir.²⁰²

"Birgün, Sultan Veled buyurdu ki: Babam bana: (Bahattin), eğer daima Cennette olmak istersen herkesle dost ol, hiç kimsenin kinini yüreğinde tutma" dedi ve şu rubâiyi okudu:

Fazla bir şey isteme ve hiç kimseden de fazla olma! Merhem ve mum gibi ol, iğne gibi olma.

Eğer hiçbir kimseden sana fenalık gelmesini istemezsen fena söyleyici, fena öğretici, fena düşünceli olma.²⁰³

Fedâkârlıkta bulunmayan ve dostu için riske girmeyen gerçek dost değildir.²⁰⁴ Kötü dostla ünsiyet, belaya bulaşmaktır.²⁰⁵ Akılsız dost, zaten düşmandır.²⁰⁶ Bundan dolayı Mevlânâ, öylelerine karşı dikkatli olmayı tavsiye eder.²⁰⁷ Hatta, ona göre, kötü dost edinmektense dostsuz kalma daha iyidir.²⁰⁸

Dostluk, menfaati, kini-garezi, kötü düşünceleri bir yana atmaya gerektirir.

Gel de birbirimizin kadrini bilelim; çünkü ansızın ayrılacağız birbirimizden.

Garezler dostluğu karartır, ne diye gönülden söküp atmamız, sürüp çıkarmamız garezleri?²⁰⁹

Yine dostluk, açık ve samimi olmayı gerektirir.²¹⁰ Hatta, Mevlânâ'ya göre, dost dostun kalbinden geçeni bile bildiğinden²¹¹ dost hakkında zihinden bile kötü düşünceler geçirmemelidir. Ona göre dostluğun şartı, kendini dost uğruna feda etmek, dost için mücadeleye atılmaktır.²¹² Dost arayandır ve ayrılık acısını hisseden dir.²¹³ Dostluk, dost için duyarlı olmayı, âdetâ onunla birlikte nefes almayı da gerektirir. Dostlukta sevgi, samimiyet ve karlanma esastır. "Bazı kimseler vardır ki se-

Manisa, Mevlevihane (1369), (Hakkı Acun Arşivi)

lam verirler ve selamlarından is kokusu gelir. Bazıları da vardır ki selam verirler de onların selamlarından mis kokusu gelir. Bunu, koku alma duygusu olan bir kimse anlar. İnsanın elde ettiği dostu, sonunda pişmanlık duymaması için, önceden denemesi lâzımdır.”²¹⁴

Yine ona göre, gerek Hak’la olsun, gerek halkla, sevgi, iltifat ve dostluk tek taraflı değildir. Özlem ve istek de iki taraftandır. Kalpten kalbe pencere vardır ve seven gönüller birbirini görür. Onun benzetmesiyle, bir elin sesi çıkmaz; iki oyuncu bir ayak üstünde duramaz. “Allah sizi sever” hükmü, “Mü’minler de onu severler” (Mâide, 5/54) hükmü olmadıkça verilmez; “Allah onlardan razı olmuştur” hükmü, “Onlar da Allah’tan razı olmuştur” (Maide, V/119) hükmü olmadıkça yer bulamaz. Akıl da, delil de, sevgi ve dostlukta, bu karşılıklı oluşu gerekli görür.²¹⁵

Vefâ dostluğun bir parçasıdır. Bu duygu, aşkı şekere ve inciye dönüştüren, insanı yücelten bir güçtür.²¹⁶ Mevlânâ, ruhlar âleminde Rabbimize verdiğimiz söze²¹⁷ bağlı olmak anlamını da katarak, bu ilişkiyi derinliğine, şöyle dile getirmektedir.

Dosta karşı vefâkâr ol, vefâ “Elest Meclisi”nin borcunu ödemektir; korkarım ölürsün de borçlu gidersin.²¹⁸

Mevlânâ’nın düşüncesine göre en büyük ve en hakîki dost, Tanrı’dır. Ona göre, Tanrı’yı kendisine dost seçen, başka dost beğenemez.²¹⁹ Bu ifade, Yunus Emre’nin, “ballar balını buldum, kovanım yağma olsun.” özünü akla getirmektedir.

İyi olma, iyi davranma ve iyi geçinme, sadece dostlarımıza, bizden olanlara ve bizim gibi düşünenlere değil, diğerlerine karşı da sergilenmelidir. Başka düşünce ve dinlerden olanlara karşı da güzel davranma, Mevlânâ’nın insan ve hoşgörü anlayışı içerisinde geniş yer bulmaktadır. Aktaracağımız şu birkaç örneğin, bu konu hakkında bir hayli fikir vereceği kanaatindeyiz.

Başına birtakım musibetler gelen bir tüccar, Mevlânâ’ya durumunu anlatıp ondan dua istedi. Mevlânâ ona, başına gelen tüm felaketlerin, Frenk diyarında, yol kenarında oturan bir Hristiyan’a tükürüp onu küçümsemesinden kaynaklandığını ve kurtuluş için o adamdan af diledisi gerektiğini söyledi. Ve adam, günlerce yolculuk yapıp Mevlânâ’nın dediğini yerine getirdi.²²⁰

Bir sema meclisinde sarhoş bir Hristiyan yalpalayarak Mevlânâ’ya çarpıyor ve sürekli onu rahatsız ediyordu. O adamı engellemeye çalıştılar. Mevlânâ da onlara şöyle dedi: “Dokunmayın ona! Şarabı o içmiş, sarhoşluğu sizler yapıyorsunuz!”²²¹

“Kostantiniyye (İstanbul) diyarında bilgin bir rahip, Mevlânâ’nın hilmini, ilmini iştmiş ve onu görme arzusuyla Konya’ya gelmişti. Şehrin rahipleri onu karşılaya-

rak ikramda bulundular. Rahip, Mevlânâ’yı görmeye giderken yolda onunla karşılaşırlar. 30 defa Mevlânâ’ya karşı eğilerek başını yere oydu. Fakat her başını kaldırıpta Mevlânâ’yı secdede görüyordu.

Derler ki Mevlânâ 33 defa baş koydu. Rahip feryat ederek elbiselerini yırttı ve dedi ki: “Ey din sultanı! Benim gibi bir biçâreye ne kadar çok gönül alçaklığı gösteriyorsun!” Buyurdu ki “Ne mutlu o kimseye ki Tanrı onu mal ile, güzelliikle, şerefle ve saltanatla rızıklandırdı, o kimse de bu mal ile cömertlikte bulundu; güzelliği ile iffet sahibi, şerefi ile alçakgönüllü, saltanatı ile adâlet sahibi oldu” hadisini buyuran bizim Peygamberimiz Hz. Muhammed’dir. Tanrı’nın kullarına nasıl alçak gönüllülük göstermeyeyim? Niçin kendi küçüklüğümü belli etmeyeyim? Eğer bunu yapmazsam neye, kime yararım dedi. Bunun üzerine rahip kendi arkadaşlarıyla birlikte iman getirerek mürit oldu ve ferace giydi.”²²²

“Bir gün bir Rum usta Mevlânâ’nın evinde ocak yapıyordu. Dostlar şaka yolu ile ona. “Niçin Müslüman olmuyorsun? Dinlerin en iyisi İslâm dinidir” dediler. O, “Elli seneye yakındır İsa dinindeyim. Dinimi terk etmek için ondan korkuyorum ve utaniyorum” dedi.

Âniden Mevlânâ kapıdan içeri girdi ve “İmanın sırrı korkudur. Her kim Tanrı’dan korkarsa, o Hristiyan da olsa din sahibidir, dinsiz değildir” buyurup dışarı çıktı. Hristiyan mimar, derhal İslâm yoluna girdi ve Mevlânâ’ya mürit oldu.”²²³

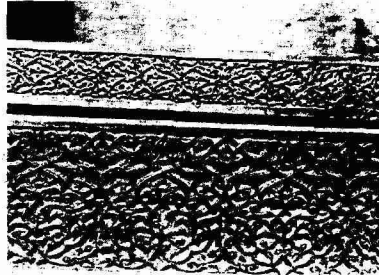
Bir Müslümanın iyi olması, diğer insanlarla ve diğer din sâlikleriyle iyi geçinmeye çalışması, direktif ve dayanağını Kur’ân’dan ve Hz. Muhammed’in söz ve eylemlerinden almaktadır. Tarih boyunca da Müslümanlar bu iki temel kaynak doğrultusunda, genellikle, “insana ve hukukuna saygı” anlayışını ölçü alarak, değişik renk ve inançtan insanlarla “birlikte yaşama” yı başarmışlardır.

SONUÇ

Mevlânâ Celâledîn er-Rûmî’nin düşüncesinde ideal insan, fikir boyutuyla güzel düşünen, duygu boyutuyla seven, eylem boyutuyla da güzel eyleyen değerli bir varlıktır.

Onun dinamik hayat anlayışına göre insanın düşünce ve sevgi gücü, kendisini uygun eylemlere dönüştürse o zaman insan, ferdî benliğini aşarak kendisini gerçekleştirmiş ve evrensel benlik düzeyine ulaşmış olur. İnsanın bunu başarabilmesi için özgür olması gerekmektedir. Mevlânâ, insanın özgür olabilmesi için, nefsin isteklerine boyun eğmemesini, dünya hırsına kapılmamasını ve ahlâkî eylemlerle donatılmasını şart koşar.

Güzel eylemlerde bulunan insan, hayatın bir sınav olduğunu kavramış, sorumluluk bilinci gelişmiş, yanlış-

Manisa Ulu Camii minberden ayrıntı, (1366) (R.M. Riefstahl, Turkish Architecture in Southern Eastern Anatolia, 1931)

lara karşı tedbirli, kötülöklere karşı sağlam iradeli, çevresindekilere karşı sevgi ve saygı dolu kısacası edepli ve güzel ahlâklı olmalıdır. Burada "edepli" sözcüğü, Mevlânâ'nın, iyi düşünen ve iyi davranan insanın ana vasfını gösterecek niteliktedir. Bunun için, çoğu âriflerin evlerinde, meclislerinde "Edep Ya Hû!" yazılı levhaların asılması gayet anlamlıdır.

Mevlânâ, söz-eylem uygunluğuna oldukça değer verir. O, insanı ağırlıkla, niyet-eylem doğrultusunda anlatmaya çalışır. Onun, insanı bu şekilde ele alışında "Ameller/eylemler niyetlere göredir" hadisinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Bir sūfi olarak Mevlânâ'nın, sözden ziyâde yaşıntıya ağırlık verdiği görölmektedir. Ahlâkı olgunlaşmış insan, güzel eylemlerde bulunur. Nefsini eğiten, kötü davranışlarda bulunmaz. O, benlikten kurtulduğu, şehvetini kontrol ettiği, ihtiraslarının esiri olmadığı, haset ve ki-

nini attığı; sabırlı, alçakgönüllü, akıllı, insafı, hoşgörölü ve mânên güçlü olduğu için, diğer insanlara iyi davranmayı ve onlarla iyi geçinmeyi başaran mutlu insandır.

Göröldüğü gibi Mevlânâ, işlediği temel fikirlerle, temsil ettiği geniş hoşgörü ve takındığı güzel tavırlarla sadece kendi çağına değil, kendisinden sonraki çağlarda da ışık tutmuştur. O, geniş fikirli ve engin gönöüllölüğü yanısıra, gerçekçi bir eylem ve aksiyon adamıdır. Onun yetiştirmeye gayret ettiği hoşgörüölü, alçakgönöüllü, barışık, paylaşıcı, dürüst, özverili davranışlar sergileyen model insana, özellikle egoizmin, menfaatçiliğın, beleşçiliğın, önyargılılığın ve hoşgörüölüölüğüün baskın çıktığı günümüzde daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Çağın getirdiği çeşitli sıkıntılar karşısında güzel düşünmek ve güzel davranmak akabinde de huzur ve mutluluk içinde yaşamak isteyen insanın Mevlânâ'dan alacağı bir çok mesaj vardır.

DİPNOTLAR

- 1 "Sen kendini bil bakalım!" (Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî, *Mesnevî*, Çev. Veled İzbudak (M. E. B. Yayınları), İstanbul, 1991, C. V, s. 49, b. 562.).
- 2 *Mesnevî*, C. V, s. 23, b. 236-238.
- 3 *Mesnevî*, C. V, s. 87, b. 1051-1052.
- 4 *Mesnevî*, C. V, s. 274, b. 3355.
- 5 Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî, *Dîvân-ı Kebîr*, Çeviren ve Hazırlayan: Abdölbâkî Gölpınarlı, (Költür Bakanlığı Yayınları), Ankara, 1992, C. I, s. 152, b. 1429.
- 6 *Dîvân*, C. I, s. 326, b. 3003.
- 7 *Dîvân*, C. III, s. 398, b. 3842.
- 8 Hier, 15/29. İnsanın değerli bir varlık olduğu konusu için bkz. *Tîn*, 95/4; *Bakara*, 2/30-34; *Alak*, 92/2; Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî, *Fîhî Mâ Fîh*, Çeviren: Meliha Ülker Anbarcıoğlu, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1990, s. 122-123, s. 299; *Mesnevî*, C. II, s. 290, b. 3773-3778; C. VI, s. 13, b. 138-139; Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî, *Rubâiler*, Çev. Nuri Gençosman, M. E. B. Yay., İstanbul, 1974, C. I, s. 48, *Rubâi*: 228; C. II, s. 286, *Rubâi*: 1382; s. 310, *Rubâi*: 1494; *Dîvân*, C. IV, s. 347, b. 3356; Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî, *Macâlis-i Sab'a* (Yedi Meclis), Çeviren ve Hazırlayan: Abdölbâkî Gölpınarlı, Konya, 1965, s. 12.
- 9 Hier, 15/26; *Mü'min*, 23/12; *Secde*, 32/7; *er-Rahmân*, 55/14; *es-Şems*, 91/8-10.
- 10 Mevlânâ Celâleddin er-Rûmî, *Mektuplar*, Çeviren ve Hazırlayan: Abdölbâkî Gölpınarlı, İstanbul, 1963, s. 143, *Mektup*: XCVII.
- 11 *Dîvân*, C. II, s. 184, b. 1504.
- 12 *Dîvân*, C. VII, s. 487, b. 6368.
- 13 *Fîh*, s. 122-123.
- 14 Fazla bilgi için bkz. Emiroğlu, İbrahim, *Yanlış Düşünce ve Davranışlar Karşısında Mevlânâ*, İzmir, 2000, s. 27-91.
- 15 Bütün insan hürriyetlerinin temelinde iki unsur bulunur: seçme ve eylem. Seçimsiz bir hürriyet sözkonusu olamayacağı gibi, hürriyetsiz bir seçim de olmaz. Eğer bir insan bir seçme yapmadan fiile geçiyorsa, belirlenmiş sayılır, onun hürriyetinden bahsedilemez. (Bkz. Öner Necaci, *İnsan Hürriyeti*, İstanbul, 1982, s. 13, 25.).
- 16 *Nisa*, 4/40; *Yunus*, 10/44; *Kehf*, 18/49, *Ankebûr*, 29/40; *Rûm*, 30/9.
- 17 Bkz. Emiroğlu, Yanlış Düşünce ve Davranışlar Karşısında Mevlânâ, s. 137-148.
- 18 *Tahriû'l-Mevlevî*, *Şerh-i Mesnevî*, Konya, 1976, C. XIV, s. 168-169, b. 16754-16758.
- 19 *Mesnevî*, C. V, s. 244, b. 2975-2977.
- 20 *Mesnevî*, C. V, s. 245, b. 2992.
- 21 *Mesnevî*, C. V, s. 249, b. 3039, 3041-3042.
- 22 *Mesnevî*, C. V, s. 250, b. 3050-3054.
- 23 *Mesnevî*, C. V, s. 256-257, b. 3133-3135.
- 24 Örneğın bkz. *Dîvân*, C. I, s. 256, b. 2408-2413; C. IV, s. 4, b. 11-15.
- 25 *Dîvân*, C. V, s. 93, b. 1055; s. 468, b. 6408-6410; C. IV, s. 79, b. 677-679.
- 26 *Dîvân*, C. III, s. 446, b. 4277-4278; C. IV, s. 207, b. 1933.
- 27 *Mesnevî*, C. V, s. 261, b. 3187-3188.
- 28 *Mesnevî*, C. V, s. 246, b. 3009-3015.
- 29 *Mesnevî*, C. V, s. 252, b. 3077-3086.
- 30 Bkz. *Mesnevî*, C. I, s. 244-245, 249-250, b. 3042-3049, 3102-3114; s. 276, b. 3457; C. III, s. 171, b. 2107-2108; C. IV, s. 23, b. 272-273; *Dîvân*, C. III, s. 117, b. 967, 972; s. 238, b. 2220, 2223; C. VI, s. 357, b. 3690; *Fîh*, s. 37, 107, 234, 236, 264-265, 268, 335; *Rubâiler*, C. II, s. 310, *Rubâi*: 1495.
- 31 Bkz. *Mektuplar*, s. 103, *Mektup*: LXVIII; *Dîvân*, C. I, s. 101, b. 794; C. II, s. 32, b. 260; C. VII, s. 53 f, b. 7009; *Mesnevî*, C. I, s. 225, b. 2800; s. 152, b. 1911; s. 216, b. 3065; C. II, s. 76, b. 1000-1002; s. 83, b. 1903; C. V, s. 317, b. 3888.
- 32 *Mesnevî*, C. II, s. 111, b. 1842-1846; C. VI, s. 264, b. 3337-3340.
- 33 *Mesnevî*, C. II, s. 56, b. 731.
- 34 *Rubâiler*, C. I, s. 56, *Rubâi*: 265.
- 35 *Mesnevî*, C. V, s. 254-255, b. 3111-3112, 3120.
- 36 *Mesnevî*, C. III, s. 231, b. 2842.
- 37 *Mesnevî*, C. III, s. 231, b. 2845.
- 38 *Mesnevî*, C. III, s. 22, b. 267.
- 39 *Mesnevî*, C. III, s. 179, b. 1201.
- 40 *Dîvân*, C. II, s. 389, b. 3263.
- 41 *Mesnevî*, C. III, s. 18, b. 214.
- 42 *Mesnevî*, C. I, s. 83, b. 1034.
- 43 *Mesnevî*, C. III, s. 285, b. 3498-3500.
- 44 *Mesnevî*, C. II, s. 85, b. 1117; C. III, s. 78, b. 967; s. 257, b. 3151-3160; C. V, s. 237-238, b. 2900-2908; C. VI, s. 234, b. 2961-2962; C. VI, s. 107, b. 1312-1319.
- 45 Mevlânâ'nın, yer yer, görönrü sebepleri kâle almadığına, bu sebeplerin gerisindeki ilâhî iradenin (inisiyatifini ve müdahalesini) esas aldığına şahit olmağırız. Bir başka ifadeyle, bir mistik düşünür olarak Mevlânâ'nın, şu iki örnekte göröldüğü gibi, mücizelere, kerâmetlere yer bulmak için sebep-sonuç ilişkisini tabiatta çok katı bir şekilde aramadığına görmekteyiz: Kılıç eğer canın boynunu vursaydı: "hak yolunda öldürölenlere ölmüşdür demeyin belki onlar diridir" (*Bakara*, 2/154) meâlindeki âyet nasıl inerdi? Yahya peygamberin ruhu bâkî olmasaydı, onun başı kan içinde üç ay bekler miydi? (*Rubâiler*, C. II, s. 322, *Rubâi*: 1551).

- 46 Mesnevî, C. I, s. 67, b. 847-848. Ayrıca bkz. Mesnevî, C. VI, s. 291-292, b. 3683-3691; s. 398, b. 488.
- 47 Mesnevî, C. VI, s. 291, b. 3683-3687. Bu hususta daha fazla örnek için bakınız. Dîvân, C. II, s. 279, b. 2247; s. 329, b. 2722; C. III, s. 33, b. 206, 208; s. 433, b. 4167; s. 434, b. 4174; C. VI, s. 7, b. 41.
- 48 Bkz. Mesnevî, C. III, s. 110-111, b. 1362-1373.
- 49 Dîvân, C. V, s. 98, b. 1121. Fazla bilgi için bkz. Emiroğlu, Yanlış Düşünce ve Davranışlar Karşısında Mevlânâ, s. 120-127 (Tutum Yanlışları).
- 50 Dîvân, C. III, s. 398, b. 3842.
- 51 Mesnevî, C. V, s. 98, b. 1188.
- 52 Dîvân, C. II, s. 439, b. 3697.
- 53 Dîvân, C. VI, s. 27, b. 232; C. III, s. 210, b. 1947.
- 54 Mecâlis, s. 49.
- 55 Mesnevî, C. V, s. 98, b. 1188.
- 56 Mesnevî, C. III, s. 21, b. 269.
- 57 Mesnevî, C. IV, s. 146, b. 175-176, 182; bkz. Mesnevî, C. III, s. 59, b. 741-742; C. V, s. 181, b. 2210; s. 206, b. 2507; Dîvân, C. I, s. 326, b. 3003; Mecâlis, s. 65, Meclis: III; Mektuplar, s. 160, Mektup: CVI.
- 58 Sonunda bu güzel kadın, Rabia gibi tövbe ederek yanında bulunan kızları âzât etti, evinin eşyasını fakirlere dağıttı, âhîret kadınlarının talihlileri sırasına geçti ve Mevalana'ya mürit olup çok hizmetlerde bulundu. (Eflâkî, Ahmet, Âriflerin Menkıbeleri (Menâkıbu'l-Ârifin), Çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, 1995, C. II, s. 127-128).
- 59 Fih, s. 173-174.
- 60 Mesnevî, C. III, s. 14, b. 171. Bkz. Mesnevî, C. I, s. 87, b. 1078; C. III, s. 15, b. 180-183; Eflâkî, Âriflerin Menkıbeleri, II, s. 90-91.
- 61 Dîvân, C. II, s. 281, b. 2281.
- 62 Dîvân, C. V, s. 83, b. 956.
- 63 Dîvân, C. V, s. 115, b. 1680; C. IV, s. 304, b. 2939.
- 64 Mesnevî, C. IV, s. 222, b. 2768.
- 65 Dîvân, C. I, s. 212, b. 2008.
- 66 Dîvân, C. I, s. 200, b. 1910; IV, s. 414, b. 4000.
- 67 Mesnevî, C. V, s. 261, b. 3196; s. 181, b. 2210; Dîvân, C. I, s. 42, b. 347-348; C. I, s. 280, b. 2613.
- 68 Mesnevî, C. I, s. 276, b. 3458-3459; Dîvân, C. III, s. 417, b. 4019; C. VII, s. 293, b. 3752; C. VI, s. 34, b. 292.
- 69 Mektuplar, s. 108, Mektup: LXXI.
- 70 Fih, s. 118.
- 71 Eflâkî, Âriflerin Menkıbeleri, C. I, s. 499.
- 72 Mesnevî, C. V, s. 7-8, b. 31-44.
- 73 Mecâlis, s. 31.
- 74 Dîvân, C. VII, s. 626, b. 8336.
- 75 Mektuplar, s. 110, Mektup: LXXII.
- 76 Dîvân, C. II, s. 309, b. 2542-2543.
- 77 Mesnevî, C. I, s. 237, b. 2957-2958.
- 78 Dîvân, C. III, s. 160, b. 1400-1401.
- 79 Mesnevî, C. II, s. 142, b. 1856.
- 80 Mesnevî, C. I, s. 62, b. 780.
- 81 Mesnevî, C. II, s. 233, b. 2278.
- 82 Mesnevî, C. II, s. 174, b. 2273.
- 83 Mesnevî, C. III, s. 30, b. 374-376.
- 84 Mesnevî, C. III, s. 207, b. 2548.
- 85 Mesnevî, C. I, s. 233, b. 2903.
- 86 Mesnevî, C. II, s. 268, b. 3499-3500.
- 87 Dîvân, C. IV, s. 341, b. 3299.
- 88 Dîvân, C. VI, s. 148, b. 1388.
- 89 Dîvân, C. IV, s. 427, b. 4130; C. VII, s. 16, b. 214.
- 90 Dîvân, C. IV, s. 84, b. 717-718.
- 91 Dîvân, C. VI, s. 343, b. 3537; bkz. Mesnevî, C. V, s. 153, b. 1836.
- 92 Mesnevî, C. III, s. 66, b. 818.
- 93 Mesnevî, C. III, s. 173, b. 2136-2137; s. 66, b. 819.
- 94 Dîvân, C. IV, s. 427, b. 4130.
- 95 Mesnevî, C. IV, s. 10, b. 116.
- 96 Dîvân, C. IV, s. 349, b. 3376.
- 97 Mesnevî, C. I, s. 197, b. 2460-2461.
- 98 Mesnevî, C. III, s. 24, b. 295.
- 99 Dîvân, C. V, s. 98, b. 1120.
- 100 Mesnevî, C. V, s. 64, b. 752.
- 101 Mesnevî, C. I, s. 16, b. 194; III, 183, b. 2257-2260; Dîvân, C. V, s. 466, b. 6383; Mektuplar, s. 170, Mektup: CXIII.
- 102 Mesnevî, C. V, s. 231, b. 2823.
- 103 Mecâlis, s. 18.
- 104 Mecâlis, s. 30.
- 105 Dîvân, C. I, s. 362, b. 3326.
- 106 Dîvân, C. III, s. 36, b. 233.
- 107 Dîvân, C. IV, s. 243, b. 2322.
- 108 Dîvân, C. I, s. 150, b. 1400.
- 109 Dîvân, C. I, s. 152, b. 1429.
- 110 Mektuplar, s. 170, Mektup: CXIII.
- 111 Mesnevî, C. V, s. 295, b. 3629.
- 112 Dîvân, C. II, s. 223, b. 1809.
- 113 Mesnevî, C. II, s. 56, b. 232.
- 114 Mesnevî, C. II, s. 59-60, b. 776-783.
- 115 Mesnevî, C. II, s. 60, b. 784-785.
- 116 Mesnevî, C. V, s. 49, b. 558.
- 117 Dîvân, C. V, s. 3, b. 7-8.
- 118 Fih, s. 231.
- 119 Mesnevî, C. II, s. 108, b. 1417; C. II, s. 108-109, b. 1420-1425.
- 120 Mesnevî, C. II, s. 67, b. 879-885.
- 121 Mesnevî, C. I, s. 62, b. 778.
- 122 Dîvân, C. VII, s. 626, b. 8338.
- 123 Dîvân, C. III, s. 334, b. 3279.
- 124 Mektuplar, s. 192, Mektup: CXXIX.
- 125 Mesnevî, C. III, s. 69, b. 863.
- 126 Dîvân, C. V, s. 55, b. 656.
- 127 İnsanın değeri konusunda fazla bilgi için bkz. Öztürk, Yağar Nuri, Mevlânâ ve İnsan, İstanbul, 1997, s. 67-84, 106.
- 128 Dîvân, C. VII, s. 242, b. 3065.
- 129 Bkz. Mesnevî, C. IV, s. 200, b. 2479.
- 130 Mesnevî, C. II, s. 247, b. 3220.
- 131 Dîvân, C. VI, s. 343, b. 3537.
- 132 Fih, s. 9.
- 133 Fih, s. 28-29.
- 134 Fih, s. 37.
- 135 Eflâkî, Âriflerin Menkıbeleri, C. II, s. 548.
- 136 Eflâkî, Âriflerin Menkıbeleri, C. I, s. 621.
- 137 Rubâiler, C. II, s. 306, R. 1477.
- 138 Dîvân, C. V, s. 98, b. 1118.
- 139 Mesnevî, C. V, s. 218, b. 2665-2666.
- 140 Dîvân, C. IV, s. 127, b. 26.
- 141 Dîvân, C. IV, s. 72, b. 599.
- 142 Füzûzanfer, Bediüzzaman, Mevlânâ Celâleddin (Biyografi), Çev. Feridun Nafiz Üzlük, İstanbul, 1997, s. 359.
- 143 Mesnevî, C. II, s. 86, b. 1126-1129; Dîvân, C. II, s. 309, b. 2539-2542.
- 144 Mesnevî, C. I, s. 260, b. 3246.
- 145 Dîvân, C. IV, s. 84, b. 717-718.
- 146 Dîvân, C. IV, s. 84, b. 717-718; s. 59, b. 489.
- 147 Dîvân, C. VII, s. 211, b. 3065.
- 148 Mesnevî, C. I, s. 318, b. 3989.